

Bibliografické citace včera, dnes a zítra

Tomáš Hála

Ústav informatiky PEF MZLU, Zemědělská 1, 613 00 Brno
e-mail: thala@mendelu.cz

Abstrakt: Standardizace tvaru dokumentů je jedním z předpokladů úspěšného využití informačních systémů. Dokumenty obsahují (nebo mají obsahovat) odkazy a citace dalších dokumentů. Druhé vydání normy ISO 690, které standardizuje tuto část dokumentů, platí na mezinárodní úrovni již od roku 1987.

Článek obsahuje komentář k nově zavedené normě ČSN ISO 690 pro bibliografické citace a příklady bibliografických citací různých druhů dokumentů. Součástí příspěvku jsou návrhy implementace pravidel podle této normy do jazyka SGML a systému $\text{T}_{\text{E}}\text{X}/\text{L}_{\text{A}}\text{T}_{\text{E}}\text{X}$. Návrhy jsou vyjádřeny úseky zdrojového textu.

V řadě odborných publikací se uvádějí bibliografické citace elektronických zdrojů. Norma (ČSN) ISO 690, které standardizuje bibliografické citace, se nezabývá elektronickými zdroji. Článek obsahuje komentář k Mezinárodnímu standardnímu bibliografickému popisu pro elektronické zdroje ISBD(ER) a navrhuje množinu údajů vhodných k bibliografické citaci.

Závěrem jsou stručně shrnuty možnosti ukládání a zpracování bibliografických dat.

Klíčová slova: Standardizace dokumentů, uložení dat, bibliografické citace, ČSN ISO 690, obsah a užití normy, typy dokumentů, příklady bibliografických citací, odkazy na bibliografické citace, elektronické zdroje, ISBD(ER), návrh úpravy bibliografických citací elektronických zdrojů.

1 Úvod

Dokumenty ke své úplnosti potřebují nejen bezvadný obsah, správně navrženou strukturu, dobrou grafickou úpravu či vhodně volené přílohy, ale také úplné a správné informace o dalších informačních zdrojích, ze kterých bylo čerpáno, které byly v textu zmíněny, či na které se dokument odkazuje.

Tuto problematiku donedávna řešila ČSN 01 0197 pro Českou republiku (dříve i pro celé Československo), na mezinárodní úrovni pak norma ISO 690 (z roku 1987).

Stará ČSN 01 0197 byla nahrazena novou normou nesoucí označení **ČSN ISO 690** (dále jen norma), identická s ISO 690 a rozšířená o tzv. národní přílohu.

Ve srovnání s dřívější – dnes již historickou – dobou nejsou tyto normy příkazem, ale spíše doporučením. Nelze tedy očekávat, že od jistého časového bodu

budou všechna nakladatelství a vydavatelství či jiné subjekty-tvůrci dokumentů pracovat podle norem pro zpracování dokumentů.

Školy, výzkumné ústavy, státní orgány a instituce apod. by však měly být právě těmi, kteří tyto státní normy budou ve své práci používat. To je jeden z hlavních důvodů, proč jsem se touto problematikou začal zabývat a proč vznikl tento příspěvek.

2 Obsah normy, užití normy ČSN ISO 690

Norma obsahuje tyto části (části významné pro další výklad jsou označeny **tučně**): Národní předmluva, Předmluva, Obsah, **Předmět a oblast aplikace**, Citace, **Termíny a definice**, **Struktura bibliografických citací**, Prameny informací, Obecná pravidla, Specifikace prvků, **Soupis bibliografických citací**, **Odkazy** a **Národní příloha**. V kapitolách Struktura bibliografických prvků, Specifikace prvků, Odkazy a v Národní příloze jsou uváděny příklady bibliografických citací nebo odkazů.

Norma je určena pro autory a redaktory pro zpracování citací pro bibliografie¹ a pro formulaci odkazů v textu na příslušné záznamy v bibliografii.

Norma určuje prvky, které jsou součástí bibliografických citací publikovaných dokumentů, a určuje jejich pořadí. Dále norma stanoví pravidla transkripce a formální úpravu informací z pramenné publikace.

Dokumenty, pro které je norma určena,² se dělí do šesti kategorií:

- A) *monografické publikace*
- B) *seriálové publikace*
- C) *kapitoly nebo části monografických publikací*
- D) *příspěvky v monografických publikacích*
- E) *články v seriálových publikacích*
- F) *patentové dokumenty*

Zde, jak je vidět, došlo ke zjednodušení ve srovnání s ČSN 01 0197 (1985), která uváděla 18 případů (obdobně jako první vydání normy ISO 690):

- a) jednosvazkové dílo;
- b) vícesvazkové dílo jako celek;
- c) periodikum jako celek;
- d) dílo na pokračování (nepravé periodikum) jako celek;
- e) jednotlivý svazek vícesvazkového díla;
- f) ročník periodika;
- g) část díla na pokračování (nepravé periodikum);
- h) stať (příspěvek, článek) ve sborníku;

¹ Tzv. úplný bibliografický popis používaný v knihovnách, v rešerších apod. není touto normou řešen.

² Vše platí pro tištěnou i netištěnou formu. Norma nesmí být použita pro citace rukopisů nebo jiných nepublikovaných materiálů.

- ch) článek v časopisu;
  - i) recenze bez zvláštního názvu;
  - j) záznam v referátovém časopisu;
  - k) technická norma;
  - l) patentový spis;
- m) firemní literatura;
- n) výzkumné, vývojové a podobné zprávy;
- o) cestovní zprávy;
- p) habilitační, disertační, rigorózní, diplomové a podobné práce;
- q) ostatní druhy dokumentů.

Pro dokumenty pod písmenem a) až p) byly podle ČSN 01 0197 přípustné dva druhy citací – zkrácená a základní. Třetí druh – rozšířená citace – vycházel ze základní citace a při tvorbě doplňujících údajů bylo možno se řídit normou ČSN 01 0195 pro katalogizační a bibliografické (dokumentační) záznamy. Podle stejné normy se řídily citace ostatních druhů dokumentů (písmeno q)).

2.1 Bibliografické citace podle ČSN ISO 690

Formální pravidla Norma používá pro zajištění přehlednosti vlastní konvenci: autoři jsou uváděni verzálkami, názvy děl, případně zdrojových dokumentů kurzívou, ostatní údaje normálním písmem. Tato konvence není součástí normy. Každý redaktor či autor může zvolit jinou vhodnou úpravu.

Tato konvence má jisté opodstatnění, a proto bude v dalším textu dodržena. Z typografických důvodů i pro větší čitelnost budou příjmení i jména autorů zapsána kapitálkami. Pro srovnání verzálek a kapitálek doporučuji obtížnější případ:

FRANCOME, JOHN, MACGREGOR, JAMES. × FRANCOME, JOHN, MACGREGOR, JAMES.
(Pozorný čtenář si zajisté všiml ztráty informace o velkých písmenech u druhého z autorů.)

Dalším významným formálním pravidlem je interpunkce. Ani zde norma neurčuje přesný způsob použití interpunkčních znamének. ČSN ISO 690 se proto odlišuje od původní ISO 690, např. mezinárodní MASARYK, TG. × národní MASARYK, T. G.

Dlužno podotknout, že i zde má národní příloha své opodstatnění, zkracování jmen je tak v souladu s Pravidly českého pravopisu.

Prvky bibliografických citací Prvky bibliografických citací používané pro jednotlivé druhy publikací jsou soustředěny v tabulce 1. Norma zavádí pojem „volitelný prvek“ (v tabulce 1 jsou vtištěny *kurzívou*), které mohou být vynechány podle zvolené úrovně podrobnosti sestavovaného bibliografického soupisu.

Tabulka 1. Prvky pro bibliografické citace jednotlivých druhů publikací

Prvek	A	B	C	D	E	F
Primární odpovědnost	1.		1.	1.	1.	1.
Název	2.	1.		2.	2.	2.
Primární odpovědnost zdrojového dokumentu				3.		
Název zdrojového dokumentu			2.	4.	4.	
Odpovědnost		2.				
Podřízená odpovědnost	3.		5.		3.	3.
Vydání	4.	3.	3.	5.		
Číslo části			4.			
Údaje o vydávání		4.				
Nakladatelské údaje (místo, nakladatel)	5.	5.	6.	6.		
Nakladatelské údaje (rok)	6.	6.	7.	7.	5.	
Umístění ve zdrojovém dokumentu			8.	8.	6.	
Rozsah	7.					
Edice	8.	7.				
Poznámky	9.	8.				4.
Standardní číslo	10.	9.				
Identifikátor patentového dokumentu						5.

Poznámky k některým prvkům

Primární odpovědnost – obvykle autor, výtvarník, skladatel atd., u patentových dokumentů přihlašovatel nebo majitel patentu. U osob se uvádí nejprve ta část jména, podle které je osoba řazena v seznamech.

Korporativní orgán je primárně odpovědný tehdy, odpovídá-li dílo jeho kolektivní činnosti (zprávy komisí, konferenční materiály, adresáře atd.) Je-li pro jednoznačné určení nutné uvést další údaje, zapisují se v kulatých závorkách za název orgánu.

Je-li jmen nebo názvů více než tři, lze uvést první jméno nebo dvě nebo tři jména a zkratku aj.

Není-li primární odpovědnost uvedena v citovaném díle, pak se tento údaj vynechá a jako první prvek citace stojí název.

Název – použije se podle citovaného pramene. Podnázvy se uvádějí za dvojtečkou³ (např.: Dělení slov : slovo tvorba v praxi). Překlad názvu do jazyka publikace lze uvést v hranatých závorkách za původním názvem.

Podřízenou odpovědností se rozumí osoby nebo orgány s podřízenými funkcemi (ilustrátoři, překladatelé, redaktoři, editoři apod.)

Nakladatelské údaje se uvádějí ve tvaru město : nakladatel, rok a jsou zakončeny tečkou.

Zdrojovému dokumentu předchází slovo „In“ v případě příspěvku do monografické publikace.

³ Tato dvojtečka není interpunkčním znaménkem, ale oddělovačem údajů. Proto před ní i za ní píšeme mezeru. Dvojtečka může stát na konci i na začátku řádku.

Popis ostatních prvků přesahuje rámec této publikace. Čtenáře, který se nebude uspokojen uvedenými příklady, odkazují přímo na normu ČSN ISO 690.

2.2 Odkazy na citace a soupis citací

Norma ČSN ISO 690 připouští tři způsoby odkazů (podrobnosti přesahují rámec tohoto příspěvku):

1. **Číselné citace.** Soupis citací musí být uspořádán podle čísel. V textu se číselný odkaz zapisuje v kulatých závorkách. Přípustný je též zápis odkazů pomocí exponentů.
2. **Průběžné poznámky.** Odkazy na poznámky se zapisují pomocí exponentů, případně v kulatých závorkách. Poznámky jsou řazeny podle čísel a mohou obsahovat odkazy na více dokumentů. Norma rozebírá ještě další podrobnosti odkazování.
3. **První prvek a rok vydání.** Soupis citací je seřazen abecedně. V textu se vyskytují dva typy odkazů. Je-li první prvek citace (např. příjmení autora) součástí textu, pak za tímto prvkem následuje rok v kulatých závorkách. Jinak odkaz v kulatých závorkách obsahuje autora i rok, oddělovačem je čárka.

2.3 Příklady bibliografických citací

Jednotlivé příklady jsou vybrány tak, aby pokrývaly běžnou praxi. Některé příklady jsou převzaty přímo z ČSN ISO 690.

A) Monografické publikace

BAUER, ALOIS a kol. *Dělení slov : slovo tvorba v praxi*. 1. vyd. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 1997. 349 s. ISBN 80-7182-035-0.

FRANCOME, JOHN, MACGREGOR, JAMES. *Slídlil*. Přel. B. Brabcová. 1. vyd. Praha : Olympia, 1998. 184 s. ISBN 80-7033-509-2.

B) Seriálové publikace

Zpravodaj Ministerstva životního prostředí. Ministerstvo životního prostředí České republiky. 1991–. Praha : PRESS-KO a Retrains. ISSN 0832-9005.

Logos. Universalia. Č. 2. Praha : Trigon. 1995. ISSN 0862-7606.

C) Kapitoly nebo části monografických publikací

HORA, Petr. *Toulky českou minulostí*. 1. vyd. První díl. Il. D. a P. Bromovi. Praha : Práce, 1985. Kapitola 18, Markrabství moravské, s. 257–270.

D) Příspěvky v monografických publikacích

CÍSAŘ, ČESTMÍR. Československo v Radě Evropy (1991–1992). In *Českoslovensví – středoevropanství – evropanství*. 1. vyd. Brno : Konvoj, 1998, s. 236–245.

MAŇÁK, JOSEF. Pedagogický experiment. In MAŇÁK, J. A KOL. *Kapitoly z metodologie pedagogiky*. 1. vyd. Brno : Paido, 1994, s. 54–62.

E) Články v seriálových publikacích

ŠVEC, VLASTIMIL. Sebereflektivní deníky v seminářích z obecné didaktiky. *Pedagogická orientace*, 1997, č. 4, s. 45–52.

F) Patentové dokumenty

NOVÁ HUŤ, A. S., OSTRAVA. *Trysková sestava přestupníkového kolena*. Původce vynálezu: Jíří KOSE. Int. Cl.⁶ C10 B27/06. Česká republika. *Patentový spis* 279967.

2.4 Zhodnocení normy

Normě lze vytknout řadu nepřesností, které jsou způsobeny pravděpodobně špatnou kontrolou předloh pro tisk. Jedná se například o typografické prohřešky: O×0 na straně 1 a 32, nezalomení jednopísmenné předložky „z“ (strana 3).

Ne zcela čitelná je skutečnost, že některé nakladatelské údaje jsou povinné a některé nikoliv. V popisu prvků jsou sice údaje místo a nakladatel psány kurzívou, ale jsou uvedeny v závorce jako poznámka k heslu nakladatelské údaje, které je zapsáno běžným typem. Jednoznačně na tuto skutečnost upozorňuje až výklad k nakladatelským údajům.

Nejednoznačnost se také vloudila na straně 21 do podkapitoly o příspěvcích v monografických a seriálových publikacích. Na straně 8 se nehovoří o příspěvcích do seriálových publikací, ale o člancích. Z toho také vyplývá odlišný zápis, jak lze rozpoznat v příkladech na straně 8 a 21. Matoucí je také poznámka o slově „In“ – ze vztahu textu a nadpisu na straně 21 by se mohl méně pozorný čtenář domnívat, že toto slovo se použije pro citace příspěvků v seriálových publikacích, ale není tomu tak.

I přes uvedené nedostatky lze konstatovat, že norma je návodem, jak psát bibliografické citace.

3 Bibliografické citace elektronických zdrojů

Žádná z dosud zmíněných norem (ČSN 01 0197, ISO 690, ČSN ISO 690) neuvádí vzory bibliografických citací elektronických dokumentů, které se v čím dál větší míře objevují i v publikacích. Jediným dostupným zdroje je Mezinárodní standardní bibliografický popis pro elektronické zdroje – dále jen ISBD(ER), který se touto problematikou podrobně zabývá.

3.1 Obsah a užití ISBD(ER)

ISBD(ER) je určen pro tvorbu tzv. bibliografických záznamů, které vytvářejí národní bibliografické agentury nebo pracoviště pro katalogizaci. Nejedná se tedy přímo o pokyny pro psaní bibliografických citací.⁴ Dále je potřeba uvést, že ISBD(ER) je tzv. doporučení Mezinárodní federace knihovnických asociací a institucí. Z toho plyne, že použití uvedených pokynů je ryze dobrovolné.

ISBD(ER) uvádí všechny údaje, kterými se popisují elektronické zdroje, dále jejich pořadí a systém interpunkce v popisu. (Zde vidíme odchylku od normy ČSN ISO 690, která určuje pouze množiny uváděných údajů, nikoliv však interpunkci nebo pořadí údajů.) Dále ISBD(ER) obsahuje definice všech pojmů, které se mohou objevit v souvislosti s pořizováním katalogizačních záznamů.

Elektronické zdroje, kterých se toto knihovnické doporučení týká, jsou definovány jako *„dokumenty určené pro práci s počítači, včetně dokumentů, které vyžadují použití periferní jednotky (např. přehrávač CD-ROM), připojené k počítači; popisné jednotky mohou, ale nemusí být používány v interaktivním režimu. Zahrnují zdroje dvou typů: data (informace v podobě čísel, písmen, grafiky, obrazů a zvuku nebo jejich kombinace) a programy (příkazy nebo standardní programy pro vykonávání určitých úkolů včetně zpracování dat). Kromě toho mohou být kombinací elektronických dat a programů (např. síťové služby, interaktivní multimédia).“*

Za elektronické zdroje se podle tohoto doporučení považují jak fyzické nosiče (které musí uživatel vložit do počítače, tzv. *lokální přístup*), tak zdroje dálkového přístupu, čímž se míní síťové zdroje, zdroje na pevných discích nebo jiném paměťovém vybavení. Toto rozdělení předurčuje dva způsoby katalogizačních záznamů.

3.2 Skupiny údajů podle ISBD(ER)

Podle ISBD(ER) se katalogizační údaje dělí do osmi skupin:

1. **Údaje o názvu a odpovědnosti**
2. **Údaje o vydání**
3. **Údaje o typu a rozsahu elektronického zdroje**
4. **Nakladatelské údaje**
5. **Údaje fyzického popisu**
6. **Údaje o edici**
7. **Poznámky**
8. **Údaje o standardním (nebo alternativním) čísle a dostupnosti**

ISBD(ER) uvádí, které údaje jsou povinné a které volitelné. Protože není cílem tohoto příspěvku komentovat uvedené doporučení, ale navrhnout způsob citací elektronických zdrojů, jsou v tomto příspěvku navrženy povinné údaje

⁴ Bibliografická citace je obvykle část katalogizačního záznamu. Vztah mezi bibliografickou citací a katalogizačním záznamem lze dokumentovat existencí samostatných norem (dříve platné ČSN 01 0195 a ČSN 01 0197).

uvedeny **tučně** a navržené volitelné údaje **tučnou kurzívou**. Údaje uvedené základním druhem písmem lze považovat z hlediska bibliografických citací za nevýznamné, a proto nejsou do výběru prvků citací zařazeny vůbec.

Příklady citovaných dokumentů jsou částečně převzaty z ISBD(ER). Použitá interpunkce odpovídá ISBD(ER), pro účely bibliografických citací je však nutné ji sjednotit s interpunkcí ostatních bibliografických citací. Lze doporučit pravidlo shodné úpravy v rámci jednoho dokumentu.⁵

Údaje o názvu a odpovědnosti Tato skupina zahrnuje tyto údaje:

Hlavní název je základním názvem popisné jednotky, přebírá se přesně podle zdroje. Může obsahovat i jen obecné označení dokumentu.

Obecné označení druhu dokumentu určuje třídu dokumentů, do které náleží popisovaný zdroj. Obecně se používá „Elektronický zdroj“ (angl. Electronic resource).

Příklad:

Netware [Elektronický zdroj]

Pro praxi bibliografických citací by bylo užitečné tento údaj (volitelně) nahrazovat přímo údajem o typu elektronického zdroje (viz 3. skupina údajů).

Souběžné názvy jsou názvy téhož zdroje v jiných jazycích.

Příklad:

History of the French language [Elektronický zdroj] = Historie de la langue française

Další názvová informace

Příklad:

SPSS [Elektronický zdroj] : statistical package for the social sciences

Údaje o odpovědnosti se vztahují na jakékoliv osoby nebo korporace, odpovědné za vytvořené dílo. Může se jednat o spisovatele, programátory, hlavní řešitele, grafiky, skladatele, animátory; upravovatele již existujícího díla. Pro účely bibliografických citací elektronických zdrojů lze doporučit stejná pravidla jako pro bibliografické citace podle ČSN ISO 690.

Údaje o vydání Tato skupina zahrnuje tyto údaje:

Označení vydání obsahuje zpravidla slovo „vydání“. Vydání mohou být také označeny slovy „verze“, „aktualizace“ apod., pokud tato označení nejsou použita pro vyjádření pouhých změn popisovaného zdroje.

Souběžné označení vydání je označení vydání v dalším jazyce.

Údaje o odpovědnosti vztahující se k danému vydání,

Doplňkové označení vydání a

Údaje o odpovědnosti vztahující se k doplňkovému označení vydání mají obdobný charakter jako údaje o tzv. podřízené odpovědnosti (viz ČSN ISO 690, 1996; Hála, 1998).

⁵ V případě časopisů nebo sborníků by měla být zachována jednotná úprava u všech článků nebo příspěvků.

Údaje o typu a rozsahu elektronického zdroje Tato skupina je určena pouze pro elektronické zdroje s dálkovým přístupem (viz str. 4) a zahrnuje tyto údaje:

Označení zdroje dle následující seznamu.

Rozsah zdroje uvádí počty souborů, jejich délky v B nebo násobcích, v počtech příkazů, služeb, záznamů apod.

Pro označení *typu zdroje* se doporučují tyto názvy:

- Elektronická data
  - Elektronická znaková data
  - Elektronická obrazová data
  - Elektronická číselná data
    - Elektronická cenzovní data
    - Elektronická data ze sociologických výzkumů
  - Elektronická reprezentační data
    - Elektronická mapová data
  - Elektronická textová data
    - Elektronická bibliografická databáze
    - Elektronický dokument (např. dopisy, články)
    - Elektronický časopis
    - Elektronický informační zpravodaj
- Elektronický program
  - Elektronický aplikační program
    - Elektronický program CAD
    - Elektronický databázový program
    - Elektronický program pro stolní publikování
    - Elektronická hra
    - Elektronický tabulkový procesor
    - Elektronický textový procesor
  - Elektronický systémový program
    - Elektronický operační systém
    - Elektronický programovací jazyk
    - Elektronický vyhledávací program
  - Elektronický služební program
- Elektronická data a program(y)⁶
  - Elektronické interaktivní multimédium
  - Elektronická síťová služba (např. bulletin, diskusní skupiny, prezentace na www)

Slovo „elektronický“ je možné vypustit, pokud tato informace vyplývá z kontextu.

⁶ Tato skupina je určena k popisu kombinovaných elektronických zdrojů. Lze také použít libovolnou kombinaci ostatních názvů.

Nakladatelské údaje Tato skupina zahrnuje tyto údaje:

Místo vydání (nebo distribuce)

Jméno nakladatele (nebo producenta či distributora)

Funkce distributora

Datum vydání (nebo distribuce)

Místo výroby

Jméno výrobce

Datum výroby

Z nakladatelských údajů je vhodné uvádět jen tři nejvýznamnější, a to ve stejném tvaru jako u bibliografických citací podle ČSN ISO 690.

Údaje fyzického popisu se uvádějí jen pro elektronické zdroje s lokálním přístupem (viz str. 4). Pro elektronické zdroje dálkového přístupu se mohou uvést údaje o rozsahu ve třetí skupině.

Tato skupina zahrnuje tyto údaje:

Specifické označení druhu dokumentu a rozsah

Další fyzické údaje

Rozměr

Doprovodný materiál (např. tištěná příručka)

Pro označení druhu dokumentu (médiu) se používají tato označení:

- Elektronická čipová kartridž⁷
- Elektronický disk
- Elektronický optický disk
- Elektronický pásková kazeta
- Elektronický pásková cívka

Slovo „elektronický“ je možné vypustit, pokud tato informace vyplývá z kontextu. Rovněž s ohledem na neutuchající vývoj v oblasti technického vybavení jsou přípustné i jiné vhodné výrazy používané v praxi.

Příklad:

1 elektronický optický disk (CD-ROM)

1 elektronická čipová kartridž : zvuk.

Údaje o edici Tato skupina se použije tehdy, pokud všechny části jsou (mají být) vydány ve stejné edici. Skupina zahrnuje tyto údaje:

Hlavní název edice či subedice

Souběžný název edice či subedice

Další názvová informace týkající se edice či subedice

ISSN edice či subedice

Číslování v rámci edice či subedice

⁷ Pravopis podle ISBD(ER). Osobně se přimlouvám za konzervativní přístup, tj. cartridge.

Poznámky Tato skupina je zcela volitelná. V katalogizačních záznamech se zde zapisují veškeré další informace, např. požadavky na technické vybavení počítače, operační systém a programové vybavení, informace o obalu média, o obsahu zdroje apod. Pro účely bibliografických citací nebude mít praktický význam. Poznámkové údaje zařazené do bibliografické citace by měly být uvedeny v kulatých závorkách.

Jediným důležitým údajem u elektronických zdrojů s dálkovým přístupem je tzv. **způsob přístupu**, což ilustrují následující ukázky. Text „Způsob přístupu“ není nutné uvádět, pokud to vyplývá z kontextu:

Příklad:

URL: <http://www.mendelu.cz> nebo <http://www.mendelu.cz>
 Internet přes ftp: <ftp://ftp.cstug.cz> nebo <ftp://ftp.cstug.cz>
 gopher: <gopher.peabody.yale.edu>
 Způsob přístupu: Univerzitní počítačová síť
 Způsob přístupu: Mikenet

Údaje o standardním (nebo alternativním) čísle a dostupnosti se uvádějí pouze tehdy, pokud toto číslo bylo přiděleno popisovanému objektu nebo jeho části. Z hlediska bibliografické citace se jedná o doplňkový údaj, a proto by měl být uveden v kulatých závorkách.

3.3 Příklady bibliografických citací elektronických zdrojů

Jednotlivé příklady elektronických dokumentů jsou převzaty z ISBD(ER). Pořadí prvků bibliografických citací elektronických dokumentů by mělo odpovídat pořadí prvků ostatních bibliografických citací. Typografická úprava odpovídá již uveřejněnému návrhu (Hála, 1998).

Příklad:

Státní technická knihovna [Elektronické interaktivní multimédium]. Praha : Státní technická knihovna, 1998. 1 elektronický optický disk (CD-ROM).

Příklad:

Česká literatura od roku 1945 [Elektronický zdroj] : nejkompletnější interaktivní multimediální encyklopedie shrnující poznatky literární vědy od roku 1945. Praha : Infinity, 1997. 2 elektronické optické disky (CD-ROM).

Příklad:

Ikaros : elektronický časopis o informační společnosti. Roč. 1, č. 1 (14. 4. 1997). Praha : Ikaros, 1997–. URL: <http://ikaros.ff.cuni.cz>

4 Bibliografické citace v praxi

V praxi se setkáváme v mnoha případech s tím, že autoři neuvádějí všechny údaje, případně z údajů volitelných uvádějí jen některé. Nejčastěji vyskytující se případ je jeden chybějící údaj z dvojice místo–nakladatel. Vzniká tedy otázka, jak tyto údaje zapsat podle předepsáno schématu (viz str. 3). Protože norma

neřeší tuto situaci, je třeba stanovit další, „podřadná“ pravidla, kterými se řídí autoři nebo redakce upravující dokumenty. Tato pravidla mají zpravidla charakter vnitřního předpisu nebo pokynů pro autory. Předpisy se mohou lišit v různých nakladatelstvích nebo u různých seriálových publikací.

5 Technologie zpracování bibliografických citací

Zpracování bibliografických citací můžeme rozdělit na tři základní fáze:

- pořízení dat
- formální úprava
- typografická úprava

Důsledné rozdělení těchto fází umožňuje velmi efektivní zpracování, neboť pro každou z nich lze použít jiného, avšak efektivního prostředku.

Pokusím se zde předložit stručný výčet možností.

- *Bib_{T_EX}/C_SBib_{T_EX}* – sofistikovaný systém pro automatickou tvorbu soupisu citací, který vychází z existence databáze bibliografických citací zapsaných strukturovaně v textovém souboru. Hodí se však podle mého názoru jen tam, kde autor cituje zpravidla tytéž zdroje.
- *Strukturovaný dokument SGML* – Standard Generalized Markup Language je značkovací jazyk definovaný normou ISO 8879 (1986) a určený výhradně pro přípravu čistě strukturních dokumentů. SGML představuje mezinárodní standard pro definici metody reprezentace textu v elektronické podobě nezávisle na použitém technickém či programovém vybavení. Rozbor značkovacích jazyků, tvorbu definic typu dokumentu (DTD – Document Type Definition) v jazyce DSSSL (Document Style Semantics and Specification Language) zpracování dokumentu v SGML předkládá Rybička (1998). Ukázkou návrhu formalizace bibliografické citace uvádí Hála (1998).
- *Strukturovaný text T_EX/L_AT_EX* – Metoda uložení dat v podobě T_EXového zdroje (pracovní označení TLDS) byla prezentována na SLT'98 a ve Zpravodaji C_STUG (Hála, 2000). Z praktického hlediska lze doporučit tuto metodu pro stovky, maximálně tisíce záznamů.
- *Databázové uložení* – S ohledem na potřeby vývoje fakultního informačního systému PEF MZLU⁸ vznikla potřeba hlubší analýzy celé bibliografické problematiky. Jedná se především o dvě oblasti, a to o seznamy doporučené literatury k jednotlivým předmětům a o seznamy publikací jednotlivých zaměstnanců (ústavů, fakulty, . . .), které jsou součástí pravidelných evaluací. V současné době se řeší návrh datového modelu, způsob zadávání dat prostřednictvím rozhraní, které musí vykonávat určité kontrolní činnosti, a vazby celého subsystému na další zdroje a normy (transliterace, zkracování názvů periodik aj.).

⁸ Pracoviště autora tohoto příspěvku.

Výstupy ze systému jsou v $\text{\LaTeX}$ s automatickým následným překladem a generováním postscriptového souboru, který faktickým výstupem pro uživatele. Kapacita databázového uložení je při použití vhodného prostředku téměř neomezená.

- *Styly* mohou řešit dva kroky. První z nich je případná redukce údajů, které se získávají z databáze. Druhým z nich je typografická úprava bibliografické citace. Použije-li se metoda TLDS, jedná se pouze o definici výstupní akce (metody).

V současné době je u autora k dispozici pracovní verze stylu, který řeší vzhled bibliografických citací o publikací A, C, D a E (dle označení z kapitoly 2). Styl však není zatím příliš uživatelsky přívětivý.

6 Závěr

Příspěvek předkládá obsah a použití normy ČSN ISO 690 a dotýká se také jejích nepřesností. Základní vlastností je, že popisuje *obsahovou*, nikoliv *typografickou* úpravu bibliografických citací.

Omezená množina dokumentů, pro které se tato norma smí použít, ve srovnání s normou starší, nutí uživatele (redakce, pořadatele sborníků aj.) k doplnění vnitropodnikovými normami. V důsledku toho nemohou být řešeny ani bibliografické citace elektronických zdrojů.

Knihovnická praxe se však řídí celou řadou mezinárodně schválených doporučení, která umožňují jednoznačně popisovat všechny druhy dokumentů. Tyto tzv. katalogizační záznamy jsou však pro běžnou praxi téměř nepoužitelné, protože zachycují příliš velké množství informací. Výhodou těchto knihovnických dokumentů je však podrobně zpracovaná množina bibliografických údajů, ze které lze dále vycházet.

Tento příspěvek se snaží z ISBD(ER) vybrat ty významné údaje, které zachycují nejdůležitější informace nutné pro vytvoření bibliografické citace. Návrh se zároveň snaží přiměřeně aplikovat pravidla popsaná normou ČSN ISO 690 tak, aby citace podle zmíněné normy i tento návrh měly srovnatelnou informační hodnotu.

Je zřejmé, že praxe ukáže nutnost dalších rozšíření v souvislosti s vývojem nových technologií. I přesto by tento návrh mohl sloužit jako základní návod pro správný zápis bibliografických citací.

Literatura

ČSN 01 0195 : *Bibliografický a katalogizační (dokumentační) záznam*. 2. vyd.

Praha : Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1965. 16 s.

ČSN 01 0197 : *Bibliografické citace*. 5. vyd. Praha : Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1985. 16 s.

- ČSN ISO 690 : *Bibliografické citace. Obsah, forma a struktura*. 1. vyd. Praha : Český normalizační institut, 1996. 32 s.
- ISBD(ER) : *Mezinárodní standardní bibliografický popis pro elektronické zdroje*. 2. revid. vyd. Praha : Národní knihovna, 1998. ISBN 80-7050-325-4.
- HÁLA, T. Standardizace dokumentu v informačních systémech podle ČSN ISO 690. In *Sborník z letní školy Informační systémy a jejich aplikace*. Brno : VUT FAST, 1998, s. 42–48. (ISBN 80-214-1205-4)
- HÁLA, T. Návrh úpravy bibliografických citací elektronických zdrojů. In *Sborník z letní školy Informační systémy a jejich aplikace*. Brno : VUT FAST, 1999, s. 54–59. (ISBN 80-214-1397-2)
- HÁLA, T. Jenda z možností databázového publikování v $\text{\LaTeX}$. *Zpravodaj Československého sdružení uživatelů $\text{\TeX}$* , 2000, ročník 10, č. 1–3, s. 78–84. (ISSN 1211-6661)
- ISO 690 : *Documentation. Bibliographical references. Essential and supplementary elements*. 1. vyd. 1975.
- ISO 690 : *Documentation. Bibliographical references. Essential and supplementary elements*. 2. vyd. 1987.
- ISO 8879 : *Information processing – Text and office systems – Standard Generalized Markup Language (SGML)*. ISO : Ženeva, 1986.
- RYBIČKA, J. Standardní dokumenty v informačních systémech. In *Sborník z letní školy Informační systémy a jejich aplikace*. Brno : VUT FAST, 1998, s. 220–226. (ISBN 80-214-1205-4)